

Adatok a Békés megyében található Árpád-kori temetők és településnyomok komplex vizsgálatához

1. Bevezetés

Dolgozatomban Békés megye Árpád-kori temetőinek és településeinek vizsgálata révén¹ a temető kutatás és településkutatás közötti összhang keresésére törekedtem.

A mai Békés megye az Alföld DK-i részén fekszik, területén egykor Arad, Békés, Bihar, Csanád, Heves és Zaránd megye osztozott. Földrajzilag két egységre: a Körös-völgyre és a Maros-Tisza-Körös közre osztható.² Munkámban a mai Békés megyét vettem kutatási területnek, mivel innen jelentek meg a vizsgálataim elvégzéséhez szükséges művek, főként a *Magyarország Régészeti Topográfiaja* Békés megyei kötetei. Sajnos e megyéből sem adták ki az összes kötetet, ami a kutatások egyik nehezítő tényezője volt. Hátráltató okként említhető még a szakirodalomban megjelenő fogalmak és datálások egymásnak olykor ellentmondó, nehezen összeegyeztethető volta. A temetők számbavételekor nagyrészt csak feltárt részletek vizsgálatára nyílt módomb, a településekre vonatkozó adatokat pedig elsősorban terepbejárások szolgáltatták.³

A fenti okok miatt e kutatás pusztán részeredményekkel szolgálhat, inkább kiinduló pontként kezelendő további, ilyen irányba törekvő vizsgáladások sorozatához.

2. Temetők

Elsőként Hampel József különböztette meg a honfoglaló magyarság temetőit, két csoportra osztva leletanyagot.⁴ A következő kategorizálás Szőke Béla nevéhez fűződik, aki 3 réteget tudott elkülöníteni.⁵ Legújabban Kovács László tipologizálta a temetőket, 8 típust határozva meg.⁶

Jelen dolgozatban a Kovács-féle tipológiát alkalmazom. A területen a rövid ideig használt temetőket (Kovács IV. típus) és a hosszabb ideig használt temetőket (Kovács V–VIII. típus) különítem el egymástól, a megtelepedés hosszúságától függően. A Békés megyei temetők

¹ Szeretnék köszönetet mondani Wolf Máriának (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) és Révész Lászlónak (tanszékvezető egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) hasznos tanácsaiért, illetve Rózsa Zoltának (régész, múzeumigazgató, NGyTM) az Orosháza környéki adatokért.

² MEDGYESI 2015, 10, 13.

³ JANKOVICH 2010, 888–889; RÁCZ–TARI 2011, 57; SZALONTAI 2011, 178.

⁴ HAMPEL 1907.

⁵ SZŐKE 1962.

⁶ KOVÁCS 2013a.

összegyűjtésére több kutató is vállalkozott, dolgozatomban Révész László 2016-ban megjelent cikkét veszem alapul, mert ez a legújabb és ebben a szerző a Kovács-féle tipológia alkalmazására törekszik [1. tábla].

2.1. Szállási temetők

Kovács határozta meg a típust, a honfoglalás után megnyitott, 10–12. századi temetők sorába beillesztve. A temetőfajtákat az alapján különítette és nevezte el, hogy fenntartói mennyi ideig lakták az adott települést. A hosszabb, akár több évszázados megtelepedés nagyobb sírmezők, falusi temetők megjelenését eredményezte. A kisebb sírszámú szállási temetőket a honfoglalók rövidebb, 10. századi helyben lakásához kötötte. Falu és szállás mellett számos kisebb település létezhetett, melyeknek temetőhöz kapcsolása még megoldandó feladat.⁷

Nagy kérdés, hogy a kora Árpád-korban mekkorák lehettek Magyarország falvai. Nincs bizonyíték arra, hogy minden falunak saját temetője volt, illetve, hogy minden falu összes lakója egyetlen temetőt használt volna. Az egy temető-egy település elvét alapul véve egy 10. század végén alapított, s a 11. század végéig/12. század elejéig használt 200–250 síros temető generációnként 57–72 főt, azaz 11–14 5 fős vagy 8–10 7 fős háztartást jelentett, az egy évszázad, azaz kb. 3,5 generáció által használt időszakra lebontva. Egy 11. századi kisméretű faluban egy adott időben 30–42, illetve 150–210 fő élhetett, 6 és 30 házhellyel számolva.⁸

A fentebbi adatok logikus számítások eredményei. Közelebb vihet a valósághoz Tomka Péter újkori példán alapuló szemléltetése, miszerint egy 10–12 házas település 100 év alatt körülbelül 550 sírt ásott.⁹

Révész a 2–20 síros temetőket a feltételezett 30–60 és 80–170 éves használati idővel összevetve mutatta ki, hogy kicsi, maximum 3–6 családból álló településekké lehettek. Eszerint a Maros-Körös közben a 10. században kis létszámú, rövid ideig használt szállásokon telepedtek meg a honfoglalók.¹⁰

A Kovács IV. típus temetőit néhányszor tíz, legfeljebb 60–80 temetkezés alkotja, a falusi temetőknél tehát kisebbek, mert ezek legkisebb sírszámú csoportja 100–120, míg legnagyobb sírszámú temetői 264/269–1130 sír között mozognak.¹¹

A 10. század első harmadában/felében nyitott falusi temetők előzménye elméletileg a szállási temetőkben kereshető. A Kovács V. típus így összefüggésben van a Kovács IV. típusal az azonos időhorizont és a szállási temetők leletanyagával kimutatható kapcsolata miatt.¹²

A Kovács VI. típus is kapcsolódik a szállási temetők problematikájához. Ezek talán a helyben talált lakosság 10. század valamelyik első évtizedeiben új helyre költözött településéhez vagy a honfoglalók legkorábban alapított falvaihoz köthetőek. A honfoglalók falut

⁷ KOVÁCS 2013a, 519–520.

⁸ BOLLÓK 2013, 28–29, 37.

⁹ TOMKA 1992, 68–70.

¹⁰ RÉVÉSZ 2016, 575.

¹¹ KOVÁCS 2013a, 520–521.

¹² Révész László problematikusnak tartja Kovács IV. és a V. típus elkülönítését, mivel az 5/10–50/75 síros, nagyobb szállási temetők akkorák, mint az 50–200 síros, 10. századi falusi temetők közül a kisebbek. Ezáltal a két típus fedi egymást és a különbségtételre nincs lehetőség a leletanyag gazdagsága alapján (RÉVÉSZ 2014, 110).

létesítettek, s ehhez falusi temetőt nyitottak vagy csak szállást foglaltak és szállási temetőt nyitottak mellé. Majd ismeretlen számú továbbköltözést követően települtek le huzamosabb időre és létesítettek falusi temetőt.¹³ Nem kizárható, hogy e korai falusi temetők egy része egyszerre több, önálló településként értelmezett egységhez tartozhatott.¹⁴

Végezetül kiemelném, hogy Kovács, revidéálva a katonai temetők fogalmát, a IV. típusba illesztette be őket. Ennek alapját nem a nemi arányok, hanem a temetők kicsiny sírszámának és a használók rövid ideig tartó egy helyben lakásának fontosabb szerepe adta.¹⁵ K o v á c s László 37 szállási temetőnek meghatározott lelőhelyet gyűjtött össze, közülük 3 esett Békés megye területére.¹⁶ Békés megyét tekintve Révész László foglalkozott elsőként a 10–11. századi temetők és sírok összegyűjtésével, ebből 15-öt lehet szállási temetőnek venni.¹⁷ Legfrissebb gyűjtésében 38 lelőhelyet említ, melyek beilleszthetők e típusba.¹⁸

Medgyesi Pál két művét is Békés megye 10–11. századi temetőinek szentelte. Az elsőben 12 darab szállásinak tekinthető temetőt adott meg, majd később ez 18-cal bővült.¹⁹

A békési tájon tehát zömmel kis létszámú közösségek hagyatékaik maradtak fenn, s a népesség túlnyomó része szegényes anyagi körülmények között élhetett. Egyedül a Gyula környéki temetők – közülük többet akár a 12. század végéig használtak – utaltak arra, hogy a 10. században központ lehetett a közelükben. A 10–11. századi temetők nagy része a Maros, a Tisza és a Körös ártereinek mentén és azokból kiemelkedő szigeteken helyezkedett el. Elszólásuk nem tekinthető egyenletesnek, csoportokat alkottak.²⁰

2.2. Templom körüli temetők

A hosszan használt, nagy sírszámú temetők közé Medgyesi alapján 23 lelőhelyet lehet beilleszteni.²¹ Kovács cikkében 5 Békés megyére eső temetőt említ e csoportból.²² Révész szerint 33 temető kapcsolható ide.²³ Ők a templom körüli temetőket (Kovács VIII. típus) nem vizsgálták, ezt a feladatot Szatmári Imre végezte el. Eredményeire alább térek vissza.

A templom helyét olykor a már korábban megnyitott temető területén határozták meg.²⁴ Ilyen a décsi templom, ahol a 10. századi pogány sírok fölé emelték a templomot, mely a 11. században már biztosan állt temetőjével együtt.²⁵

Az egyházszervezés megkövetelte a falusi templomok sűrű hálózatát. Ez nagyarányú templomépítéssel járt, s ezzel párhuzamosan a templom körüli temetőket is megnyitották.²⁶

¹³ KOVÁCS 2013a, 526, 528, 530–532, 541–543.

¹⁴ BOLLÓK 2013, 42.

¹⁵ KOVÁCS 2013a, 526, 528.

¹⁶ KOVÁCS 2013a, 585–586.

¹⁷ RÉVÉSZ 1997.

¹⁸ RÉVÉSZ 2016.

¹⁹ MEDGYESI 2013; MEDGYESI 2015. Langó Péter a Szarvas környéki mikrorégiót kutatva 3 szállási temetőnek tűnő lelőhelyet említett (LANGÓ 2000).

²⁰ RÉVÉSZ 2016, 540, 573, 575.

²¹ MEDGYESI 2013; MEDGYESI 2015.

²² KOVÁCS 2013a.

²³ RÉVÉSZ 2016.

²⁴ SZATMÁRI 2005, 27–28, 93.

²⁵ SZATMÁRI 2013, 580–581.

²⁶ KOVÁCS 2013b, 231–233.

Valószínűleg több település használhatott egy templomot.²⁷ Vajon ezek a települések falvaknak, telepeknek vagy szállásoknak tekinthetők-e? További vizsgálatokat kíván, hogy a régészetileg azonosított és az írásos forrásokban szereplő templomok, települések hogyan viszonyulnak egymáshoz, egy-egy területen a templomos falvak száma pedig az országos átlaghoz.

A kereszténységre való áttérés és a falusi temetőkről a templom körüli temetőkre való váltás hosszú folyamat lehetett.²⁸ Talán Békés megyében ez még lassabban zajlott, hiszen elterjedt nézet, hogy a pogányság színhelye volt még a 11. század folyamán is. De vajon igazolható-e ez az állítás?

Kérdéses, hogy a két temetőtípust párhuzamosan használták-e vagy azok éles időhatár mentén váltották fel egymást? Bercsényegyháza falusi és templom körüli temetője utalhat az áttérés menetének gyakorlatára. A 10–11. századi temetőt használó pogány népesség a 11–12. század fordulójától keresztény hitre térve nyitott új temetőt itt. A korábbi temető használata ezzel véget ért, tehát a két típus párhuzamos használatáról ez esetben nem lehet beszélni.²⁹

Az ország más területein akad erre ellenkező példa (például Rábasömjén,³⁰ borsodi ispán-sági vár,³¹ Perkáta–Nyúli-dűlő).³² A temetőváltás a 10–11. század fordulóján kezdődhetett, s a korábbi vélekedés szerint II. Béla uralkodásának idejében ért véget. Az újabb adatok viszont azt mutatják, hogy e folyamat a 12. század végéig is elhúzódott.³³

Szatmári 96 olyan helyet sorol fel, melyek temetőjére vagy templomára utaló adatokat talált, vagy azokat feltárták. Sok esetben a középkoron belül pontos keltezését nem tud adni, csak 52 településnél utal arra, hogy Árpád-kori a temploma és a cinterme.³⁴ Kovács 16 darab templom körüli temetőt említett meg, ebből 2 esik Békés megye területére.³⁵

A középkori Tolna megyei és a Békés megyei adatok összevetéséből kiderült, hogy a békési tájon nem volt késő középkori építésű templom. Azaz a jelenleg ismert templomok közül mind állt már az Árpád-korban, és legfeljebb kibővítve használták később. Tolna megyében az ilyen épületek száma mindössze 4-re tehető. Békés megyében tehát több egyházzról feltételezhető, hogy 11. századi eredete van, s többségük a 11–12. században már állhatott. Tolna megyében alig ismernek 11. századi templomot, sőt többnek a korai voltát csak feltételezik, itt a késő középkorban nőtt az új építésű vagy átépített templomok száma. Békés megyében tehát az Árpád-kor elején sokkal gyorsabban haladt az egyházszerzés, míg Tolna megyében ez fordítva zajlott.³⁶

²⁷ SZATMÁRI 2005, 10–11.

²⁸ SZATMÁRI 2005, 14.

²⁹ SZATMÁRI 2005, 60–61.

³⁰ PAF 2012, 219.

³¹ WOLF 2005, 14.

³² HATHÁZI–KOVÁCS 2014, 250–253.

³³ KOVÁCS 2013b, 227; HATHÁZI–KOVÁCS 2014, 253.

³⁴ SZATMÁRI 2005.

³⁵ KOVÁCS 2013b, 277–280.

³⁶ K. NÉMETH 2011, 239–242.

A Pest megyei adatokat tekintve láthatjuk, hogy mindössze 91 templomot lehet Árpád-korinak mondani, 11–13. századra jellemző alaprajz alapján.³⁷ Ha a Pest megyei 91, a Tolna megyei 40 és a Békés megyei 52 Árpád-kori templomos helyet összevetjük, akkor kitűnik: nem olyan kardinális a megyék közötti különbség, hogy az Békés területét, mint a pogányság fellegvárát tárná elénk.

3. Települések

Dolgozatom településekkel foglalkozó részének alapját az MRT Békés megyéről megjelent kötetei adják. Ezekben egy járásra több száz Árpád-kori lelőhely esik. Túlnyomó részüknön csupán 1–2 vagy nem meghatározott számú cserepet találtak. A topográfiai kötetekben bemutatásuk elengedhetetlen, hiszen megtelepedéssel kell számolni esetükben, de messze-mennyő következtetéseket nem lehet levonni belőlük.

Vizsgálatomba a következő lelőhelyeket vontam be: ahol „egy objektumra vagy objektumcsoportra utalóan”³⁸ találtak leleteket, ahol meg tudták határozni, milyen jellegű településről van szó, ahol azt írták, nagyszámú, illetve kevés/néhány Árpád-kori töredék került elő, illetve ahol a töredékek mennyisége a Jankovich B. Dénes által meghatározott kritériumoknak megfelelt.³⁹ Ahol nem említették a leletanyag mennyiségét vagy csak 1–2 darabot találtak, azt az összes Árpád-kori lelőhelynél belevettem a vizsgálatomba, de a részletesebb elemzésnél már nem. A nagy mennyiségű leletanyaggal jellemzett és templomos helyek adják a falvakat, faluszerű településeket. A kevés leletanyaggal, illetve pár objektummal leírt lelőhelyeket szállásnak vettem, a legalább 5, illetve néhány lelettel rendelkezőket telepnek.

Ehhez Jankovich alföldi mikrorégiós kutatásainak eredményeit hívtam segítségül, mivel ez a legújabb munka, mely terepbejárási módszerek alkalmazásával készült. Ő elkülönítette a falut, a szállást és a telepet. A falu alatt a jelentős méretű, intenzív leletanyaggal és olykor templommal rendelkező lelőhelyeket értette, melyeket sokszor több kisebb telephely vett körül. A szállás (kistelep), szerinte a falunál kisebb területű, felszíni leletanyaggal rendelkező lelőhely, mely elkülönülten, a többi hasonló korú lakóhelytől távolabb állt. A telepek a két említett típus egyikébe sem sorolhatóak be, de olykor a szállásnál nagyobb kiterjedésű, faluként viszont már nem értelmezhető lelőhelyeket is jelenthetik.⁴⁰

Laszlovszky József tanyaszerű településnek véli azokat a lelőhelyeket, ahol a házak nagy távolságra voltak egymástól, egy-egy önálló gazdasági és települési egységként értelmezhetően. Állattartás és a földművelés is folyt körülöttük. Általában vízparton helyezkedtek el, láncszerűen húzódó kis leletcsoportosulásokban. Kérdéses, hogy a faluval együtt vagy csoportosan alkottak-e egy települést. Ha a falvakkal együtt, akkor egy falunak 5–6 kilométer hosszúnak kellene lennie, ami nem reális. Valószínűbb, hogy az egyes lelőhelyek nem egy

³⁷ Az alaprajz alapján való datálás nem állja meg a helyét (TARI 2000, 218). A román kori és a gótikus templomépítéssel között éles határt lehet húzni, így most megengedett Árpád-korinak venni a Tari Edit által felsorolt templomokat, hiszen pontosabb keltezés nem célja jelen dolgozatnak.

³⁸ Ezen objektumok, objektumcsoportok nagyobb kiterjedésű, de laza szerkezetű Árpád-kori települések alkotórészei lehetnének, de nem kizárt, hogy szállás/tanya/szállásváltó települési és gazdasági rend emlékei (MRT 8. 1989, 31).

³⁹ JANKOVICH 2011, 24–25.

⁴⁰ JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 637–638.

időszakban léteztek.⁴¹ Ez a leírás a topográfiai kötetekben szállásszerűnek meghatározott települések jellemzőit sorolja fel.⁴²

Laszlovszky alapján a szállás elnevezés helyett a tanyát tartanám elfogadhatónak. Szerinte a szállás könnyen azonosítható a téli- és nyári szállás kifejezéssel, a korszak végére már a kun és jász településeket jelenti. Önálló gazdasági és települési egységként a közéletben lévő falutól földrajzilag is elkülönült. A tanya kifejezés inkább jelenti a település viszonylagos állandóságát, mint a helyváltoztatásra utaló szállás.⁴³ Hasznosabb lenne áttérni a tanya megnevezésre, mivel bár Jankovich rövid életűnek (kb. 50 év) tartja a szállásokat, viszonylagos állandóságukra is utal. Ez jobban illene a pár objektumra utaló leletcsoportosulásokra. Ezek ellenére a szállás fogalmat használom, a kategorizálás és a szakirodalomban való megszilárdultsága miatt.

A telepek fogalma még nem általános a szakirodalomban. Jankovich vetette fel, hogy számolni kell velük. Szerinte a templomos faluhelyek körül olyan településekről vannak adatok, melyekről nem lehet biztosan eldönteni, hogy nagyobb kiterjedésű telepek vagy szállások lehettek.⁴⁴ Szatmári a templomos hely körüli településkoncentrációkkal kapcsolatban említi a telepeket, inkább a kiterjedés, nem az időtartam szerint különítve el (például Kamut).⁴⁵

E kevés adatból is kitűnik: a telepek és a szállások között érzékelhető határ van. Számomra a telep elnevezés túl általános, hiszen több helyen említenek telephelyet és ez nem mindig a Jankovich-féle telepet jelenti. Indokolt lenne, a szállás elnevezés ezekre a kis, ideiglenes településekre. A telepek pár objektummal, objektumcsoporttal jellemezhetőek, a szakirodalomban – így a topográfiai kötetekben is – szállásszerű lelőhelynek minősülnének. Jankovichnál érzékelhető a telepek fogalmának meghatározásakor egy kis bizonytalanság. Telepnek azokat a lelőhelyeket vette, melyek sem a falu, sem az általa szállásnak definiált csoportba nem illettek. Meggyőződése, hogy a felárt és feltáratlan telepek többsége szállás.⁴⁶ Ezek alapján a különbségtételt érdemes figyelembe venni, de inkább falu/faluszerű településről, tanyáról és szállásról kellene beszélni. Mégis a közérthetőséget szem előtt tartva, a szakirodalomban meggyökerezett fogalmak alapján a falu-szállás-telep felosztást alkalmazom.

Összesen 1685 Árpád-kori lelőhelyet közöltek a topográfiai kötetekben, ebből 1575 helyen voltak megtelepedésre utalóan leletek. 614 esetben nem adtak információt az előkerült cserepek mennyiségére vagy csak 1–2 darab látott napvilágot rajtuk, így fenti szempontjaim szerint értelmezhetetlenek. Számunkra az a 961 lelőhely fontos, mely kritériumainak megfelel. 384 helyen figyeltek meg sok, az egész lelőhely területén szóródott, nagy mennyiségű leletanyagot, mely falut/faluszerű települést jelezhet.⁴⁷ 217-szer lehetett megállapítani, hogy telep a lelőhely, míg 360 lelőhely mutatta a szállás jellegzetességeit. 83 esetben kora

⁴¹ LASZLOVSZKY 1986, 136–138, 142, 145, 147.

⁴² MRT 8. 1989.

⁴³ LASZLOVSZKY 1986, 135, 140–142.

⁴⁴ JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 639.

⁴⁵ SZATMÁRI 1994–1995, 55.

⁴⁶ Az alföldi mikrorégiós kutatások során két előzőleg bizonytalan telepnek vett lelőhelyet az ásások után szállásra módosított (JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 638).

⁴⁷ A terepbejárási adatokat vettem alapul a falvak összeszámolásánál. Ennek ellenére meg kell jegyezni, hogy a Békés és Békéscsaba környékéről szóló topográfiai kötetben sorra veszik a falvakat. A szeghalmiból 49, a szarvasiból 65, a békéscsabaiból 55 és Orosháza környékéről 43 faluról vannak információk, ez összesen 212 falut jelent (MRT 10. 1998, 25). Ehhez Árpád-kori és késő középkori oklevelek adatait is felhasználták, mivel legtöbb esetben Árpád-kori eredetet is ki tudtak mutatni.

Árpád-kori kelteztést említettek, közöttük azonban vannak olyan lelőhelyek, melyek értelmezhetetlenek.

A geomorfológia meghatározta a településhálózat szerkezetét, így területileg két egységet lehetett elkülöníteni. A Körös-völgyben főleg folyópartokon és azok mellékágai, kiszáradt medrei és holtágai mentén sorakozva helyezkedtek el a települések, követve a folyómeder irányát, míg a folyótól távolabbi ártéri területeken csak elszórtan találhatóak meg. Ezzel ellentétben a Maros hordalékkúpjain látszólag rendszertelenül, nagy sűrűségben, csoportokban voltak lelőhelyek a terület teljes egészén⁴⁸ [2. tábla]. Az eltérő talajtípus –homokos és löszös – is befolyásolta a megtelepedést, hiszen más-más gazdálkodási módot lehetett rajta folytatni.⁴⁹

3.1. Falvak, templomos falvak

A falvak a topográfiai kötetek tanúságai szerint legtöbbször folyómeder, érmeder partján helyezkedtek el. Preferáltak voltak a vízfolyások melletti hátságok, több esetben dombokat szálltak meg.⁵⁰ A települések általában az árterületek mentén helyezkedtek el, a belső területeken a késő középkor folyamán sem alakultak ki mezővárosok.⁵¹

Az életmódról elmondható egy endródi (Körös-völgy) templomos faluhely állatsontjának vizsgálata alapján, hogy legtöbbször szarvasmarha, majd ló és végül a többi lábasjószág fordult elő.⁵² Ez nagyállattartásra utalhat, hiszen e terület a földművelésre kevésbé volt alkalmas. Doboz határában több kisebb településre utalóan kerültek elő leletek, szállásokat feltételezve. Ezen a területen is az állattartás volt a meghatározó (főleg a juh és a sertés).⁵³

A terepbejárások során felfedezett 384 falu közül 105-öt⁵⁴ tudtak írott forrásban szereplő falunévvel azonosítani.⁵⁵ Példaként ismét Dobozt lehetne felhozni, melynek ismert 1075-ös említése. Bár a feltárás során több kisebb település látott napvilágot, mégis csak egy falunév szerepel az oklevélben.⁵⁶

A folyók mellett a 11–13. században kialakult a 4–5 kilométeres térközökkel egymást követő falvak hálózata. Itt a kezdetektől a tatárjárásig fennállt a tagolt: kis- és középméretű, illetve nagyobb lakott helyeket magába foglaló települési struktúra.⁵⁷ A nagy telepek és a közelükben fekvő kisebb kiterjedésű települések között hierarchiai különbségek lehettek.⁵⁸

⁴⁸ SZATMÁRI 2005, 15.

⁴⁹ BÁLINT 1980.

⁵⁰ MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998.

⁵¹ RÉVÉSZ 2016, 537–538

⁵² JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 632.

⁵³ KOVALOVSKI 1986, 105.

⁵⁴ Fentebbiek alapján 212 falut lehet oklevéllel összevetni. A számok eltérése abból adódhat, hogy az Árpád-kori oklevéllel azonosítható falvakat számoltam bele. Az Orosháza környékéről szóló adatokat kihagytam a topográfiai kötet hiánya miatt.

⁵⁵ MRT 6. 1982, 221–222; MRT 8. 1989, 493–494; MRT 10. 1998, 25. Fel kell hívni a figyelmet, hogy nincs bizonyíték arra, hogy e falvak egy időben, több száz évig fennállhattak. Felszíni leletanyag alapján nem is várható el a differenciálás, tehát településtörténeti kutatások szempontjából óvatosan kell bánni ezen adatokkal (MRT 8. 1989, 31).

⁵⁶ KOVALOVSKI 1986, 105–114.

⁵⁷ BLAZOVICH 1985, 35, 41, 43.

⁵⁸ MRT 8. 1989, 16.

Ennek legszembetűnőbb fennmaradt nyoma, hogy egy adott település rendelkezett-e templommal, vagy nem.

A templomos lelőhelyeket három típusba lehet osztani. Az elsónél közepes nagyságú, a többi lelőhelyhez képest átlagos kiterjedésű lelőhelyen található templom. A második csoportnál egy központi, jelentősebb méretű templomos faluhellyel kell számolni, mely kisebb területű szállásokkal van körülvéve. A harmadik típusba tartoznak a nagy térségben szétosztott, kis területű, csaknem szállás jellegű lelőhelyek, melyek egyikén templomot emeltek, a falumag és az egyházi vonzáskörzet központjának kialakítására és a helyben maradás elősegítésére. A templomos faluhelyek felszíni leletanyaga nem ad információt arra vonatkozóan, hogy a falu mekkora lehetett temploma felépítésekor. Lehetséges, hogy több olyan kis településsel is számolni kell, mely csak az egyház felépítése után vált jelentőssé.⁵⁹ A megyében a topográfiai kötetek alapján 48 templomra utaló lelőhelyet kutattak fel, azonosítottak be.⁶⁰ Szatmári 52 Árpád-kori templomot tudott kimutatni.⁶¹

3.2. Szállások

A szállások közül a legtöbb folyó- vagy érmeder partján helyezkedett el, illetve hátságokon.⁶² Békés megyében sok apró szállást rekonstruáltak. Általában a vízfolyások mellett, a települések között elszórtan, nagy számban jelentkező leletkoncentrációkat vélték annak: a leletek 50–70 méter sugarú körben helyezkedtek el, a lelőhelyek 150–400 méterre követték egymást.⁶³

Nagyrészt a Mezőség területén fordultak elő, olykor faluhelyek tágabb környezetében vagy ahhoz egyértelműen kapcsolható csoportosulásokban.⁶⁴ A Körösöktől D-re fekvő mezőségi talajú területek sűrűbben lakottak voltak, mint a folyók árterei, illetve a partvonulatok.⁶⁵

E települések földművelésre alkalmas terület közelében helyezkedhettek el, kérdéses, hogy önálló falvakként vagy nyári szállásokként lehet-e őket értelmezni. Ha ez utóbbiak lennének, akkor nomádabb jelleget kellene mutatniuk.⁶⁶ Nomád jellegű szállások régészetiileg nem mutathatók ki a 10. századból, tehát, a honfoglalók közrendűi letelepült életet élhettek,⁶⁷ vagyis nomád jellegű szállásokról a későbbiekben sem beszélhetünk. Ugyanakkor törpefalvokról, melyek csak néhány házból álltak, szólnak oklevelek.⁶⁸ Talán ezek a törpefalvak feleltethetők meg a Jankovich-féle szállásoknak.

Szállás és templom kapcsolatának vizsgálatakor Szatmári 3. csoportját lehet alapul venni. Erre kiváló példa Kamut, ahol négy olyan kis településre találtak nyomokat, melyek jellege miatt templomra nem számítottak, ugyanis gyakori megtelepedési forma volt ez a megyében,

⁵⁹ SZATMÁRI 1994–1995, 50; SZATMÁRI 2005, 24.

⁶⁰ MRT 6. 1982, 222; MRT 8. 1989, 494; MRT 10. 1998.

⁶¹ SZATMÁRI 2005.

⁶² MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998.

⁶³ LASZLOVSZKY 1986, 136.

⁶⁴ MRT 10. 1998, 25.

⁶⁵ MRT 8. 1989, 31.

⁶⁶ JANKOVICH 1985, 286.

⁶⁷ TAKÁCS 2014, 141.

⁶⁸ LASZLOVSZKY 1986, 137–138. Szabó István az oklevelekben megjelenő villa és terra kifejezéseket viselő falvakat véli kisebb, kezdeti településeknek, ha nem falurészként tűnnek fel (SZABÓ 1971, 36–47).

de templom szinte sosem tartozott hozzájuk. Szatmári azonban kimutatta a templom vonzáskörzetébe tartozó kis telepek csoportosulását, meghatározva, hogy öt kis koncentráció közül négy területén 1-1 templom is állt [3. tábla]. E csoportosulások önálló egyházi vonzáskörzettel és művelési határokkal rendelkező faluközösségek,⁶⁹ talán az oklevelekben szereplő törpefalvak voltak. Ha ezt elfogadjuk, akkor még inkább el kell gondolkodni azon, hogy a szállásoknak meghatározott lelőhelyek végül mennyire tekinthetők egy adott falu részének, ahogy ezt eddig feltételezték.⁷⁰ Illetve, hogy mennyiben lehet ezt a megtelepedési formát szállásnak nevezni.

3.3. Telepek

A telepek a legtöbbször folyó-, vagy érmeder partján helyezkedett el, de jelentős számot képviseltek a magas vagy alacsony parton levők is. Dombokon vagy különböző terepből kiemelkedő magaslatokon szintén nagy számban találhatóak, az előzőekhez képest kisebb arányban.⁷¹

Jankovich szerint a telepek nagyobb területen elhelyezkedő, de legfeljebb 2–3 objektumcsoporttal jellemezhető lelőhelyek, melyek nem tekinthetők folyamatosan lakottnak. Ebben az esetben is kérdéses, hogy az állattartás vagy a földművelés volt-e nagyobb arányban jelen. Egy endródi telep növényleleteinek vizsgálata azt mutatta, hogy körülötte, bár nem magas színvonalon, de folytatott növénytermesztés is.⁷²

4. Temetők és telepek

Egy újabb nézet szerint a temetőket is be kellene vonni a településrégészeti kutatásokba, melynek adatai akkor megbízhatóak, ha részletesen ismerjük a települési képet létrehozó közösség nagyságát, életmódját és szerkezetét.⁷³

Kérdéses, hogy a kora Árpád-kori településekhez tartozott-e önálló temető. Ha nem zárjuk ki e lehetőséget, akkor egy 2–3 generáció által lakott, egy helyre temetkező, de később helyet változtató szállásszerű település 1 maximum 2 családja 20–40 sírt hagyhatott hátra.⁷⁴ A 10. század második fele/11. század eleje között hagyhattak fel e szállási temetők használatával, s ez a tartósabb letelepüléssel járt együtt.⁷⁵

Területileg két egységet lehet elkülöníteni a temetkezések szempontjából. A honfoglalók gazdag sírjai a Mezőföldön helyezkednek el, de a homokos vidéket sem hagyták üresen. Itt nagyállattartó, mozgékonyabb életmódot folytathattak. A Tisza-Maros-Körös-közén

⁶⁹ SZATMÁRI 1994–1995, 43, 49–51.

⁷⁰ Problémás, hogy az Árpád-kori objektumok egy településen belül nem egyidősek, így a 4–5 km²-es falvak határában levő települések sem feltétlenül egyidősek az adott faluval, így nem lehet eldönteni, hogy adott korban részét képezték-e (JANKOVICH 1985, 286).

⁷¹ MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998.

⁷² JANKOVICH–SZATMÁRI 2013, 631, 638. Ennek viszont ellentmondani látszik a fentebb már idézett, sertésnyész-tésre vonatkozó dobozi adat.

⁷³ TAKÁCS 2014, 137, 139. Szabó István megjegyezte, hogy a korán elpusztult falvak lakosságát a korai temető sírjainak számlálásával lehetne kimutatni. Felhívta a figyelmet arra, hogy ha a temető minden sírja feltárással kerül, akkor sem lehet a falu népességszámát megállapítani, mert kérdéses, hogy minden halottat magába foglalt-e a temető, vagy volt-e másik is (SZABÓ 1971, 68).

⁷⁴ BOLLÓK 2013, 40.

⁷⁵ KOVÁCS 2015, 1001.

szegényesebb, köznapi temetkezések kerültek elő, melyek letelepült, földműves életmódot sejtetnek.⁷⁶ Településszerkezet szintjén a feltárások anyaga a természeti környezet által befolyásolt különbségekre mutat rá: az eltérések az adott lelőhely mikrokörnyezetével magyarázhatóak.⁷⁷

A temetők és települések összevetését elsőként lelőhelynevek alapján készítettem el. Azonos és közel azonos elnevezésű temető-település párosokat kerestem, tudva, hogy egyező lelőhelynév nem feltétlenül jelenti ugyanazt a környezetet. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy míg problémákkal küzdve, a temetőket tudják datálni, addig a településeknél jobbra csak annyit jeleznek, hogy Árpád-kori. Nem biztos, hogy egy 10. századi szállási temető egy 3 évszázadot felölelő datálású, „Árpád-kori településsel” azonos időben létezett.

A Révész László 2016-ban megjelent tanulmányának szállási temetőihez nem találtam települést dűlőnév alapján,⁷⁸ de 12 hosszan használt temetőhöz igen.⁷⁹ Ezekhez kapcsolható mind folyamatos egy helyben lakásra, mind rövid életű településre utaló nyom. Egy esetben mutatható ki, hogy falusi temetőhöz számos kisebb szállás és telep tartozhatott, mely utalhatna arra, hogy több település használt egy temetőt. Ez jobban látható, ha a topográfiai kötetek térképein feltüntetett települési nyomokat társítjuk a temetőkhez [4–6. tábla]. Ezáltal eltérő dűlőelnevezések is összekapcsolhatóak. Így 9 szállási és 13 hosszú ideig használt temetőhöz lehetett falura, szállásra és telepre utaló nyomokat találni.⁸⁰

Ez alapján talán újra kéne gondolni a topográfiai adatok értelmezési lehetőségeit vagy elvetni azt a gondolatot, hogy azonos jellegű temetőhöz azonos jellegű település kapcsolható. Az bizonyos, hogy további kutatásokkal lehetne a kérdést tisztázni. Ez vonatkozik Gyula környékére is, ahol a temetők elemzése alapján egy hatalmi központ kezdett kirajzolódni.⁸¹ A topográfiai kötet hiányában ennek bizonyítása településtörténeti szempontból még tisztázásra vár. Mindössze a következő adat mutatna erre: Gyulától délre a felszíni leletanyag csak 1-1 objektumra vagy objektumcsoportra utalhat.⁸² Ez ellentmondani látszik a temetők elemzéséből levont következtetésnek.

Békés megyében a 10–11. században a kis sírszámú temetők és az egész korszakban a kis településre utaló lelőhelyek vannak többségben (384 falu mellé 577 kisebb település köthető).⁸³ Vajon e kis települések megjelentek-e az oklevelekben? Talán a „*terra*” jelölte őket, de ezek feltehetőleg csak időszakosan voltak lakottak. Hasonló külső megjelenésű lehetett a *praedium*ként említett települések egy része.⁸⁴

A kis települések az ország más területin is megjelentek. Pest megyében, a gödöllői és aszói járás területén a korai időszakra 72 lelőhelyet datáltak, melyek szinte kizárólag kisebb telephelyek voltak, míg a 11–13. századra 364 lelőhelyet datáltak.⁸⁵ A Veszprém

⁷⁶ BÁLINT 1980, 35, 42–46.

⁷⁷ TAKÁCS 2014, 141.

⁷⁸ Más kutatók által meghatározott temetőknél lehet egyezéstről beszélni, 4 esetben (MEDGYESI 2013; MEDGYESI 2015; MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998).

⁷⁹ Más kutatók eredményei alapján 4 esetben lehet egyezéstről beszélni (MEDGYESI 2013; MEDGYESI 2015; MRT 6. 1982; MRT 10. 1998; MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998; RÉVÉSZ 2016).

⁸⁰ MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998.

⁸¹ RÉVÉSZ 2016, 546.

⁸² SZATMÁRI 2005, 15.

⁸³ MRT 6. 1982; MRT 8. 1989; MRT 10. 1998.

⁸⁴ LASZLOVSKY 1986, 145–146.

⁸⁵ MRT 11. 2012, 16–18.

megyei adatokkal való összehasonlításakor más látható. A 213 Árpád-kori lelőhelyből legnagyobb arányban falvakat, templomos falvakat ismerünk (178 darab). Bár a Dunántúlról nem ismerünk kis településeket, az általam megadott kritériumok alapján elenyésző számban (20 szállás, 8 telep) ki lehetett mutatni őket. Mindössze 19 lelőhely nem rendelkezett értékelhető leletanyaggal.⁸⁶

Az eltérő földrajzi adottságú helyeken más-más települési kép tárul elénk. Pest megye alföldies jellegű, de dombvidéki területén sok apró települést rekonstruáltak a nagyobb falvak körül. A hegyekben gazdag területen, bár elszórva jelen van e típus, de nem meghatározó. Az eltérés egyik oka lehet, hogy a kiterjedt alföldi területen több hely adódott e települések csoportos vagy láncszerű létrejöttére. A hegyvidéken erre nincs mód, ha mégis előfordulnak, az valószínűleg a hasonló gazdasági helyzet és gazdálkodási mód hatása miatt lehetett.

Viszonylag sok települési nyomot lehet kötni a temetőkhöz, tekintve, hogy több település használhatott egy temetőt [7. tábla]. További kutatásokat érdemelne e téma, melyhez elsőként az alapvető fogalmakat kéne tisztázni. A történészek mást értenek falu alatt, mint ami a régészeti anyagból látszik, s a kettő gyakorta összeegyeztethetetlen. Szabó István szerint a falura a korai időkben is a térbeli zárttság volt jellemző, s egymástól való távolságukban valamilyen szabályszerűségnek, arányosságnak kell megmutatkoznia.⁸⁷ Ennek ellenére régészetiileg a szórt jellegű települések, valamint a kisebb települések előkerülése, legalábbis az alföldi területeken gyakori.

Fontos lenne tisztázni, hogy a bizonyos ideig helyben lakók hagyatékként értelmezett szállási temetők és az ekként meghatározott települések hogyan viszonyulnak a „szállás” eredeti, illetve mai szóhasználatunk szerinti jelentéséhez. Ugyanis a szállási temetők kapcsolhatóak össze azon településtípussal, melyet Jankovich szállásnak nevez, míg Laszlovszky tanyának. Az kitűnt, hogy a szállási temetőknél több generációval, azaz hosszabb helyben maradással számolnak a kutatók, illetve ez a helyzet a tanyákkal is. Talán célszerűbb lenne a temetőkre és telepekre egyaránt egy más, a feltételezett valóságot jobban megközelítő kifejezést használni.

IRODALOM

- BÁLINT 1980 = Bálint Cs.: Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében. *Ethnographia* 91 (1980), 35–52.
- BOLLÓK 2013 = Bollók Á.: Magángondolatok temető, település és településtörténet viszonyáról a 10-11. századi Kárpát-medencében. In: *Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála 70. születésnapjára*. Szerk.: Kádár Zs.–Lakatos B.–Zamóczki Á. Budapest 2013, 25–70.
- BLAZOVICH 1985 = Blazovich L.: *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje*. Békéscsaba-Szeged 1985.

⁸⁶ MRT 2. 1969.

⁸⁷ SZABÓ 1971, 9.

- HAMPEL 1907 = Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- HATHÁZI-KOVÁCS 2014 = Hatházi G.–Kovács L.: Árpád-kori falu és kun szállás Perka-ta-Nyúli dűlő lelőhelyen – Falu, templom és temetők. In: *Carmen Miserabile. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi-Horváth András 70. születésnapjára*. Szerk.: Rosta Sz.–V. Székely Gy. Kecskemét 2014, 241–270.
- JANKOVICH 1985 = Jankovich B., D.: Archaeological Topography. Theoretical and Practical Lessons. *MittArchInst* 14 (1985), 283–292.
- JANKOVICH 2010 = Jankovich B. D.: A régészeti topográfia helyzete és jövője. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Szerk.: Benkő E.–Kovács Gy. Budapest 2010, 885–894.
- JANKOVICH 2011 = Jankovich B. D.: Terepbejárás. In: *Régészeti kézikönyv*. Szerk.: Gróf P.–Horváth F.–Kulcsár V.–F. Romhányi B.–Tari E.–T. Biró K. Budapest 2011, 17–28.
- JANKOVICH-SZATMÁRI 2013 = Jankovich B. D. –Szatmári I.: *Régészeti kutatások az alföldi mikrorégió területén*. [VarArchHung 28.] Budapest 2013.
- K. NÉMETH 2011 = K. Németh A.: *A középkori Tolna megye templomai*. Pécs 2011.
- KOVALOVSZKI 1986 = Kovalovszki J.: Árpád-kori települések Doboz határában. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk.: Novák L.–Selmeczi L. Nagykovács 1986, 105–116.
- KOVÁCS 2013a = Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. –Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 511–604.
- KOVÁCS 2013b = Kovács L.: Éremleletes Árpád-kori templom körüli temetőkről és templomukról a Magyar Királyságban (1000–1141). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. –Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 227–295.
- KOVÁCS 2015 = Kovács L.: Kísérletek a Kárpát-medencei 10–11. századi magyar sír-, szörvány- és kincsleletek teljességre törekvő kiadására: leletkataszter, korpusz. *Századok* 2015/4, 989–1037.
- LANGÓ 2000 = Langó P.: Honfoglalás kori temetők Szarvas területén. *MFME–StudArch* 6 (2000), 287–347.
- LASZLOVSKY 1986 = Laszlovszky J.: Tanyaszerű települések az Árpád-korban. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Szerk.: Novák L.–Selmeczi L. Nagykovács 1986, 131–151.
- MEDGYESI 2013 = Medgyesi P.: Régészeti adatok Békés megye 10–11. századi történetéhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L.–Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 667–680.
- MEDGYESI 2015 = Medgyesi P.: *Honfoglalók a békési tájakon. Békés megye legjelentősebb 10–11. századi leletei*. Békéscsaba 2015.
- MRT 2. 1969 = Éri I.–Kelemen M.–Németh P.–Torma I.: *Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás 2.* Szerk.: Éri I. Budapest 1969.

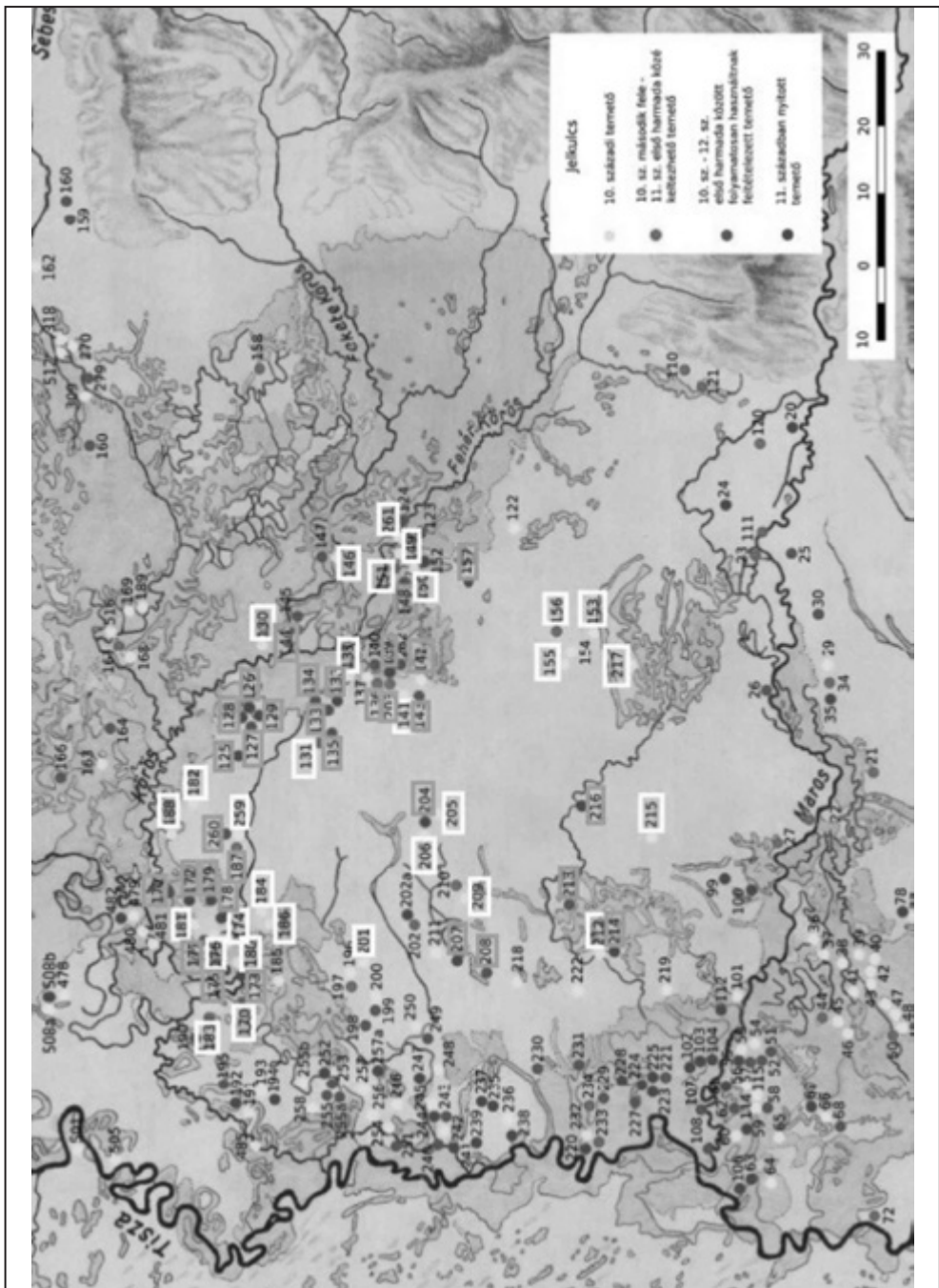
- MRT 6. 1982 = Ecsedy I.–Kovács L.–Maráz B.–Torma I.: *Magyarország Régészeti Topográfiaja. Békés megye régészeti topográfiaja IV/1. A szeghalmi járás*. Szerk.: Bakay K. Budapest 1982.
- MRT 8. 1989 = Jankovich B. D.–Makkay J.–Szőke B. M.: *Magyarország Régészeti Topográfiaja. Békés megye régészeti topográfiaja. IV/2. A szarvasi járás*. Szerk.: Makkay J. Budapest 1989.
- MRT 10. 1998 = Jankovich B. D.–Medgyesi P.–Nikolin E.–Szatmári I.–Torma I.: *Magyarország Régészeti Topográfiaja. Békés megye régészeti topográfiaja IV/3. Békés és Békéscsaba környéke*. Szerk.: Jankovich B. D. Budapest 1998.
- MRT 11. 2012 = Dinnyés I.–Kövári K.–Kvassay J.–Miklós Zs.–Tettamanti S.–Torma I.: *Magyarország Régészeti Topográfiaja. Pest megye régészeti topográfiaja XIII/3. Az aszói és a gödöllői járás*. Szerk.: Torma I. Budapest 2012.
- PAP 2012 = Pap I. K.: Államalapítás kori temető Rábasömjén temploma mellett. Régészeti adatok Vas megye templom körüli temetőinek kutatásához. *Savaria* 35 (2012), 211–250.
- RÁCZ–TARI 2011 = Rác T. Á.–Tari E.: Topográfiai kutatások Vecsésen. Árpád-kori települési formák régészeti terepbejárások és feltárások alapján. In: „*Fél évszázad terepen.*” *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Szerk.: Kövári K.–Miklós Zs. Budapest 2011, 53–76.
- RÉVÉSZ 1997 = Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. *MFME–StudArch* 3 (1997), 169–195.
- RÉVÉSZ 2014 = Révész L.: A Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban. Módszertani áttekintés. In: *Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár B.–Szentpétery J.–Petkes Zs.–Lezsák G.–Zsidai Zs. Budapest 2014, 63–136.
- RÉVÉSZ 2016 = Révész L.: A Maros-Körös köz 10–11. századi temetői. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Szenthe G.–Bollók Á.–Gergely K.–Kolozsi B.–Pető Zs. Budapest 2016, 537–588.
- SZABÓ 1971 = Szabó I.: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Budapest 1971.
- SZALONTAI 2011 = Szalontai Cs.: A terepbejárások és az örökségvédelmi hatástanulmányok megbízhatóságáról a feltárási adatok tükrében. In: „*Fél évszázad terepen.*” *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Szerk.: Kövári K.–Miklós Zs. Budapest 2011, 173–187.
- SZATMÁRI 1994–1995 = Szatmári I.: Árpád-kori templomok Kamuton. *ArchÉrt* 121–122 (1994–1995), 37–56.
- SZATMÁRI 2005 = Szatmári I.: *Békés megye középkori templomai*. Békéscsaba 2005.
- SZŐKE 1962 = Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. [Régészeti Tanulmányok I.] Budapest 1962.
- TAKÁCS 2014 = Takács M.: A honfoglalás kor és a településrégészet. In: *Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár B.–Szentpétery J.–Petkes Zs.–Lezsák G.–Zsidai Zs. Budapest 2014, 137–150.
- TARI 2000 = Tari E.: *Pest megye középkori templomai*. [StudCom 27.] Szentendre 2000.

- TOMKA 1992 = Tomka P.: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában. In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I.* Szerk.: Novák L. Nagykörs 1992, 65–73.
- WOLF 2005 = Wolf M.: A borsodi ispánsági vár templomai. Ecclesia baptismalis, ecclesia parochialis. *A borsodi tájház közleményei* 17–18 (2005), 3–32.

OLÁH IRMA

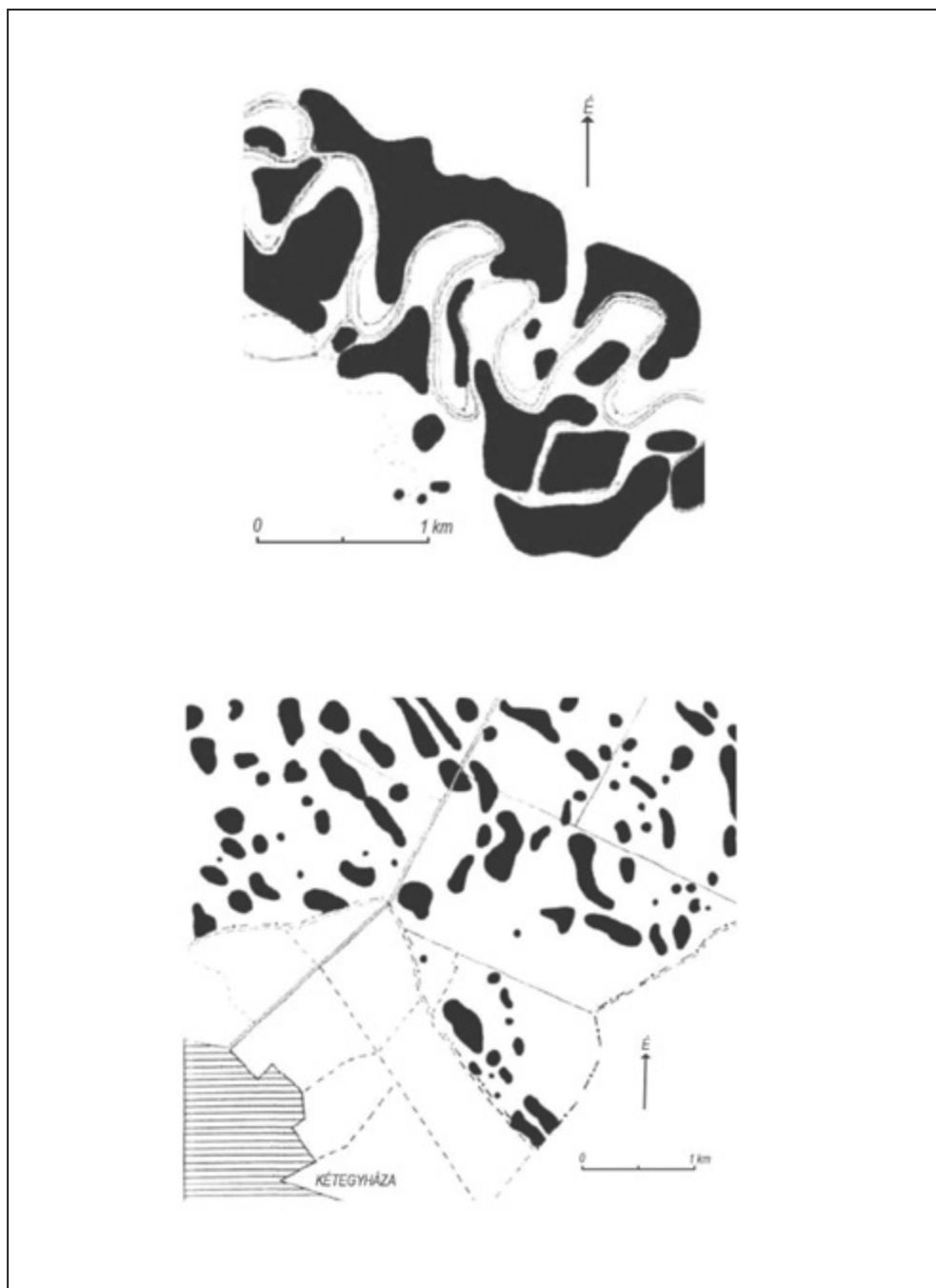
Data to the history of settlements in Békés County in the Árpáadian Age Cemeteries and settlements

This essay is an attempt to link two special fields investigated independently so far: the cemetery survey and the settlement research. I worked with the data of Békés County from the Árpáadian Age. Its settlement organization involved beside larger villages, smaller *szállás* (originally mobile villages) and *telep* (small settlements). These mainly smaller, temporary settlements are present in greater number. The cemeteries of the *szállás* and *telep* are smaller due to a shorter inhabitancy. The bigger village cemeteries and churchyards with more graves can be an evidence for a longer inhabitancy. Researchers claim that smaller burial grounds belonged to smaller settlements, while the ones with more graves to larger ones. Although it seems evident, after the review of the data my conclusion is that both types can belong either to villages, *szállás* or *telep*. These results may be doubted, as most data referring to settlements come from field walks and this method is known for having difficulties with defining the chronology. I examined the connection between cemeteries and settlements having the same names, then analysed their topography. These results were compared with other regions of the Great Hungarian Plain and some mountainous and hilly areas to see on what degree the settlement organization of Békés County was typical and how it could have been influenced by the same or different geographical environments and farming methods. I also aimed to standardize the definitions used not clearly. I think *tanya* would be worth using for the *szállás*, referring to a relatively longer inhabitancy. Instead of *telep* we should use *szállás* referring to temporary inhabitancy. Definitions of cemetery and settlement surveys need harmonizing to get a better hypothetical reality of Árpáadian Age. My results are the initial steps of the further research of this subject, as the data I used were partial results or proved to be incomplete.

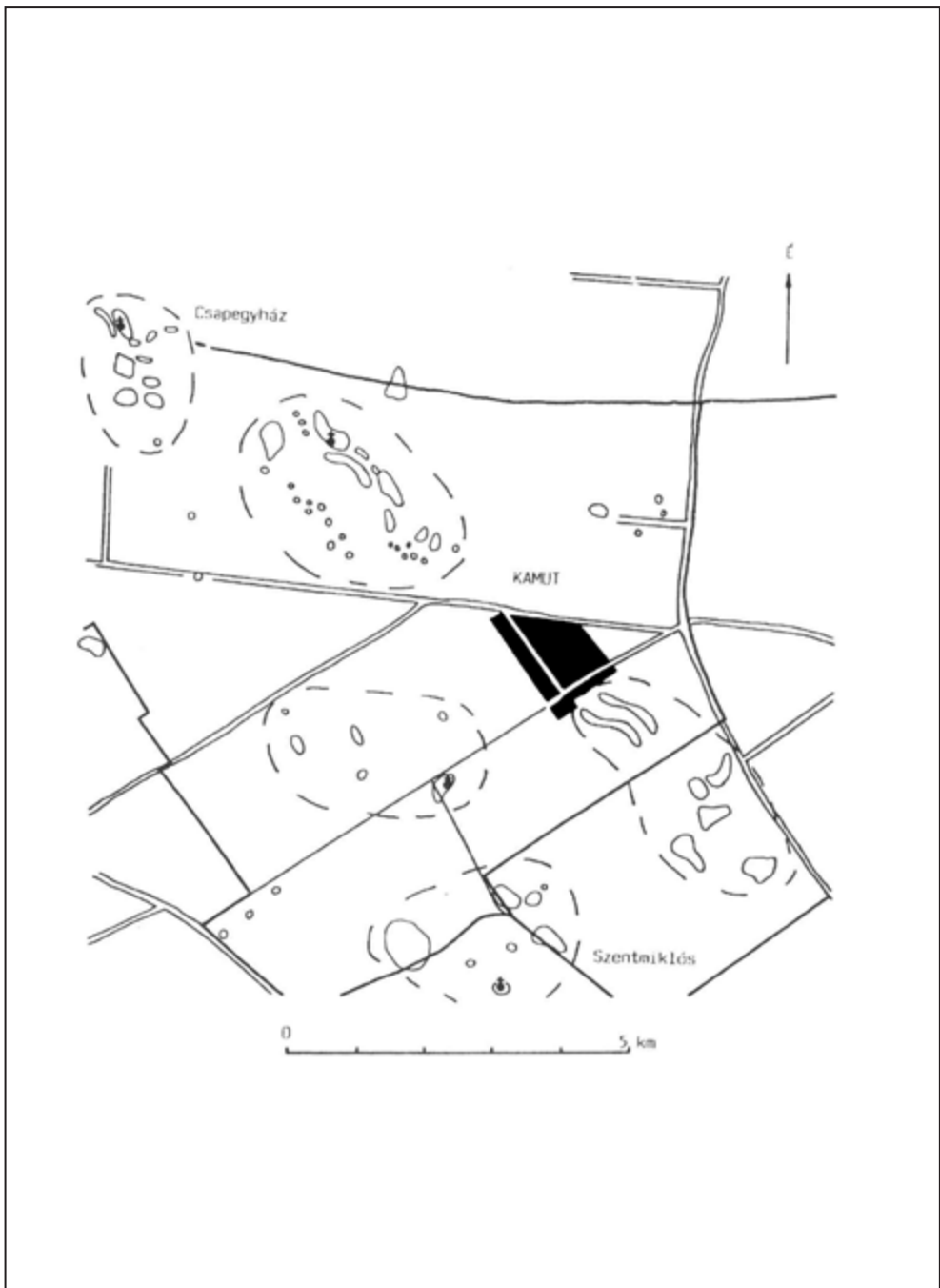

1. tábla: A dolgozatban vizsgált temetők (Fehér keretben a rövid ideig használt temetők számai, sötét keretben a hosszú ideig használt temetők számai)
(RÉVÉSZ 2016 nyomán szerkesztette Oláh Irma)

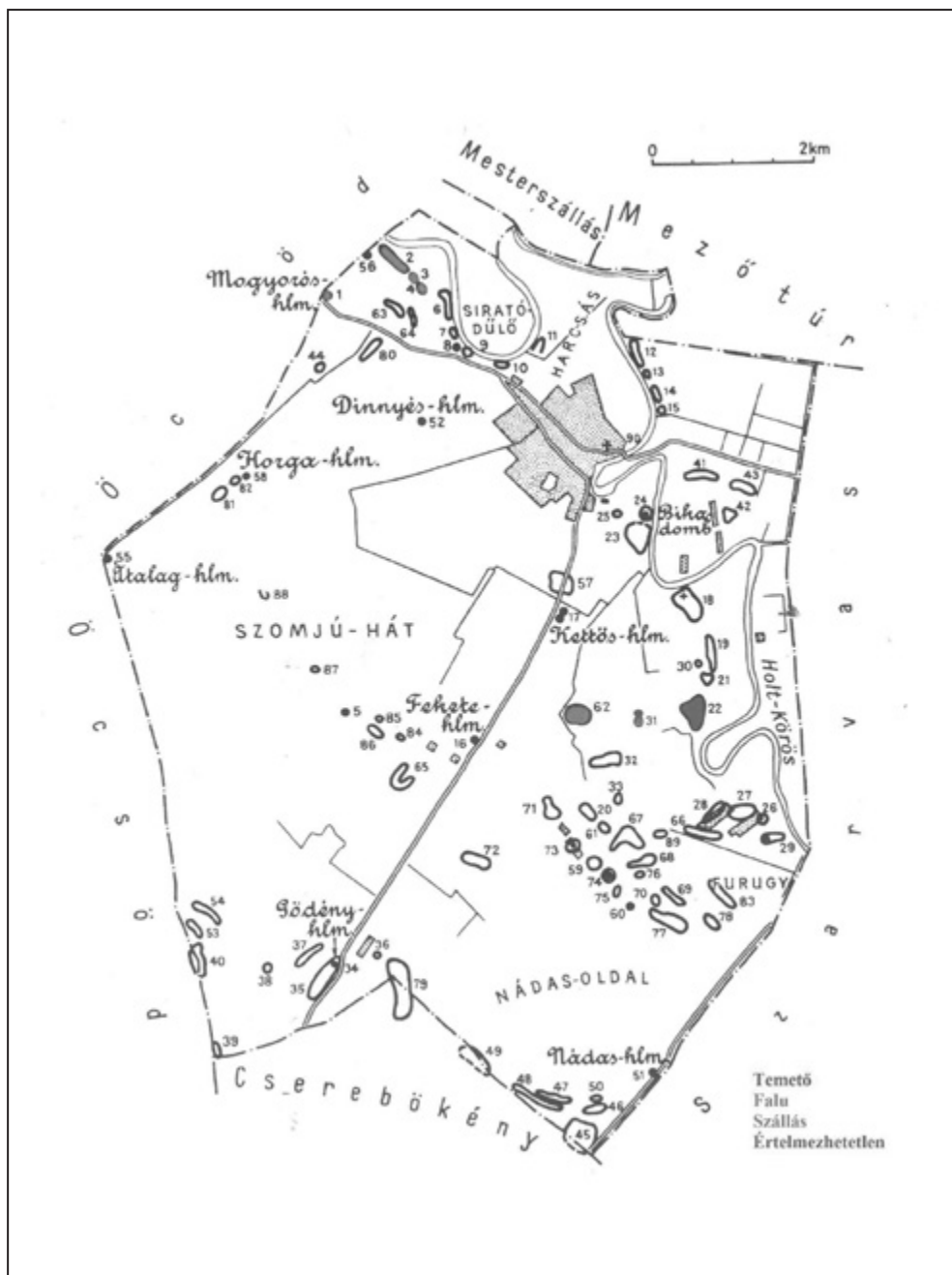

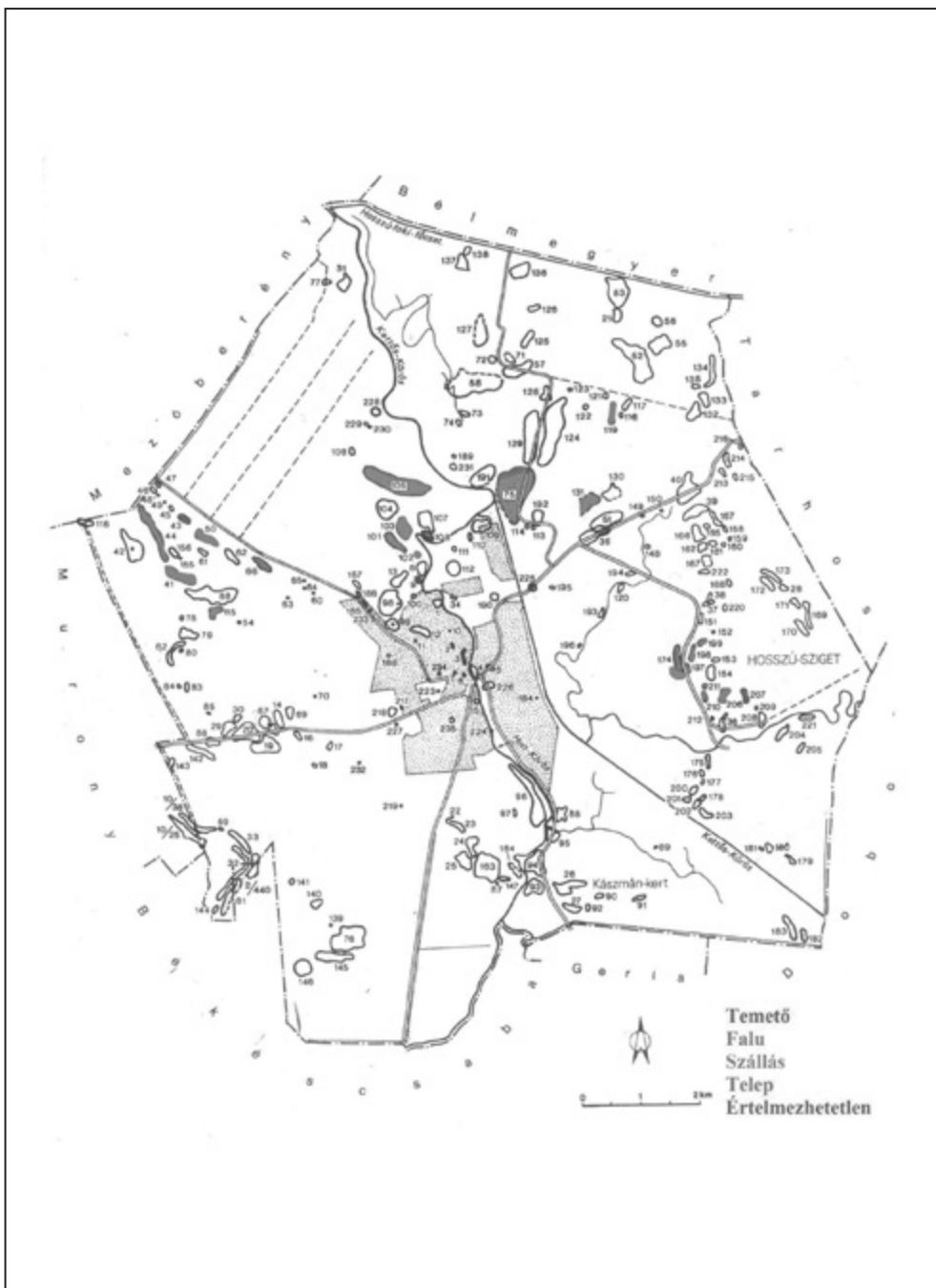
2. tábla: Régészeti lelőhelyek a Körös-völgyben és a Maros hordalékkúpján
(SZATMÁRI 2005 nyomán)

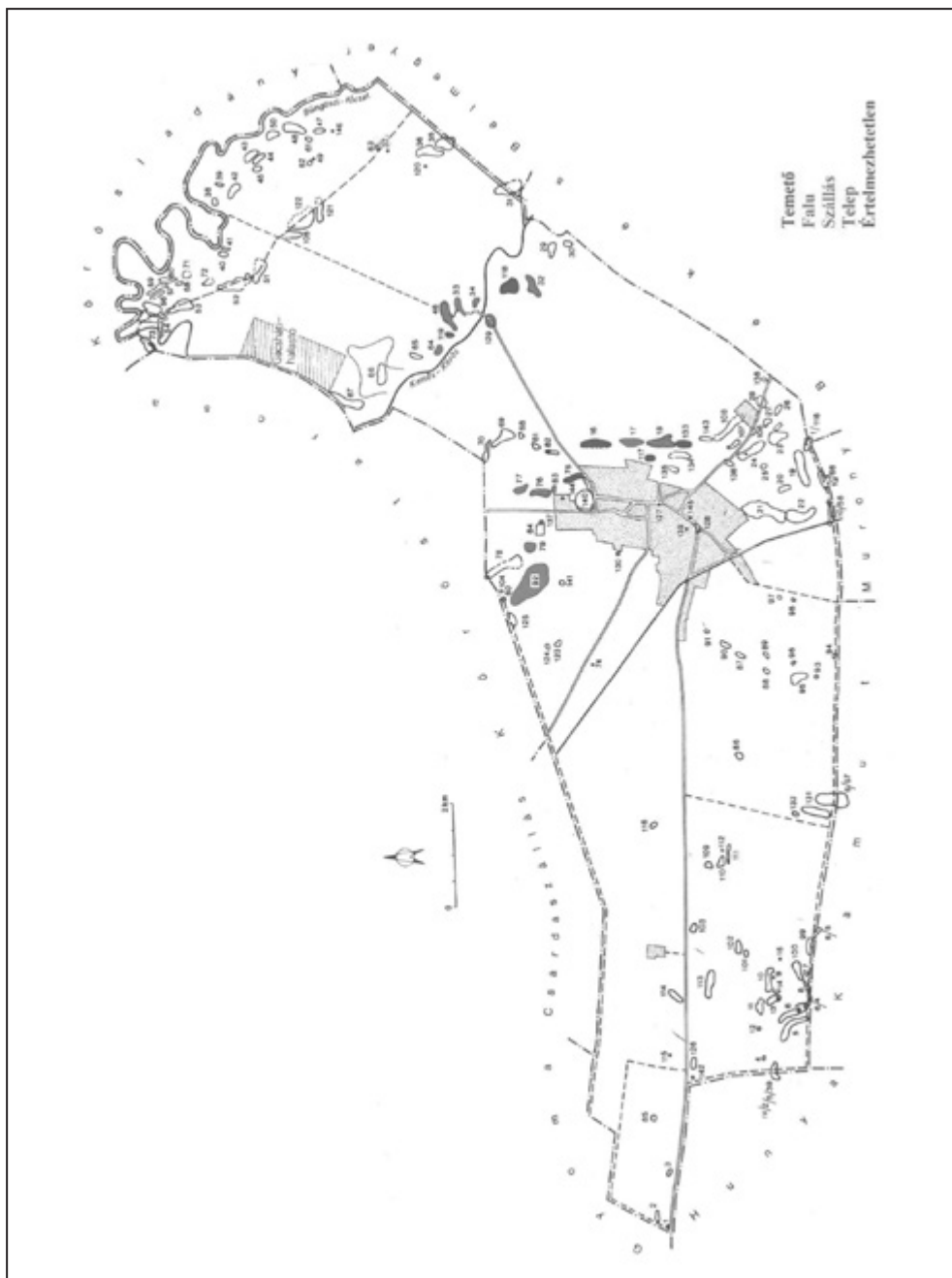
3. tábla: Kamut kis telepeinek templomai és a körülöttük elhelyezkedő lelőhelyek
(SZATMÁRI 1994–1995 nyomán)

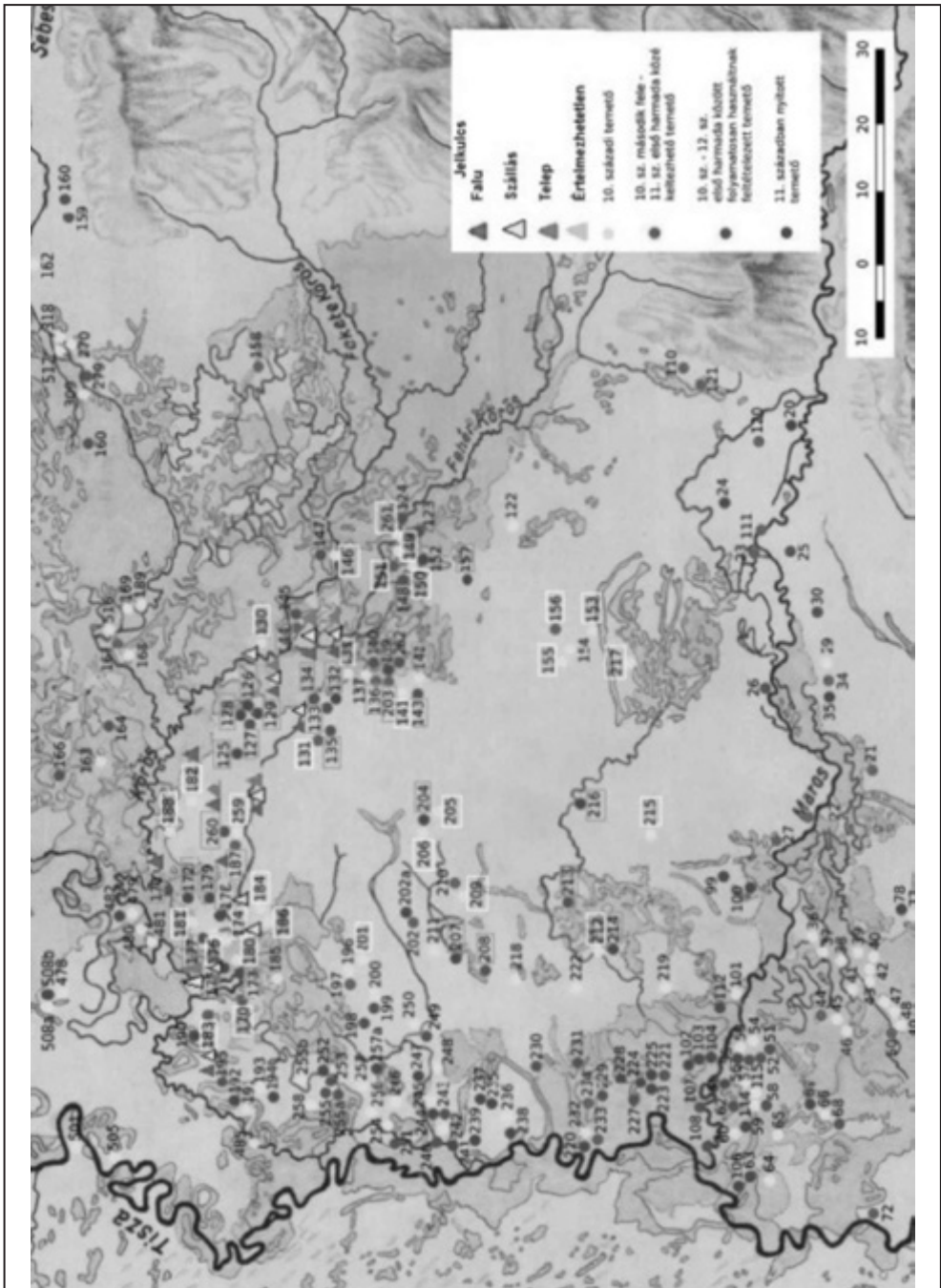
4. tábla: Békésszentandrás területén elhelyezkedő temetők (1: Békésszentandrás–Mogoróvár halom; 31: Békésszentandrás–Szőlők mellye; 62: Békésszentandrás–Pálinkás ér) és esetlegesen hozzájuk köthető települési nyomok (MRT 8. 1989 nyomán szerkesztette Oláh Irma)

5. tábla: Békés területén elhelyezkedő temetők (66: Békés–Hidashát, Hosszú halom; 75: Békés–Povád; 174: Békés–Rosszerdő laposa, út mente) és hozzájuk köthető települési nyomok (MRT 10. 1998 nyomán szerkesztette Oláh Irma)

6. tábla: Mezőberény területén elhelyezkedő temetők (18: Mezőberény–Bodzás-halom; 129: Mezőberény–Körös-híd, Gátórház; 137: Mezőberény–Kérhalom-dűlő, volt Valentinyi tanya) és az esetlegesen hozzájuk kapcsolható települések (MRT 10. 1998 nyomán szerkesztette Oláh Irma)

7. tábla: A vizsgált temetők és a közelükben található településnyomok (Révész 2016 nyomán szerkesztette Oláh Irma)